

УДК 172:26

Михайло Гордієнко

Дилема сакральної ортодоксальності чи морального релятивізму сучасного християнства

Здійснено аналіз трансформації християнства в системі техногенно-інформаційних та раціонально-меркантильних координат сучасної цивілізації. Розглянуто концептуальні тренди, під впливом яких християнство набуває дифузного характеру. Проаналізовано процеси дехристиянізації сучасної цивілізації, морально-етичного й духовно-сакрального релятивізму, панування матеріально-егоїстичного способу життя, утворення великої кількості християнських конфесій, які не спираються на усталені релігійні традиції й не обтяжені моральними принципами.

Зроблено висновок, що без моральних засад суспільство атомізується, розпадається на безліч антагоністичних кланів. Лише синергія християнського етосу, патріотичного сумління й громадянської жертвовності забезпечує європейську перспективу української державності. Обґрунтовано соціальний запит щодо збереження авторитету і впливовості ортодоксального християнства через пошуки механізмів адаптації до агресивних викликів сучасної цивілізації.

Ключові слова: релігія, мораль, ортодоксальне християнство, Бог, духовність, віра

Michael Gordienko

Dilemma of sacred orthodoxy or moral relativism of modern Christianity

The analysis of the transformation of Christianity in the system of technology- informative and rationally-mercantile coordinates of modern civilization is made. A conceptual trends under the influence of which Christianity becomes of diffusive nature are reviewed. Processes of dechristianization of modern civilization, moral, ethical, spiritual and sacred relativism, supremacy of material and selfish lifestyle, formation of a large number of Christian denominations, which are not based on established religious traditions and not burdened by moral principles, are analyzed.

It is concluded that without moral foundations society atomizes, disintegrates into many antagonistic clans. Only the synergy of the Christian ethos, patriotic conscience and civic sacrifice provides the European perspective for Ukrainian statehood. Social request to preserve the authority and influence of orthodox Christianity through the search for mechanisms of adaptation to the aggressive challenges of modern civilization is substantiated.

Keywords: religion, morality, orthodox Christianity, God, spirituality, faith

Соціальне буття постіндустріальної цивілізації заангажоване техногенно-інформаційною парадигмою, у якій домінує раціонально-меркантильна свідомість й паразитично-збайдужілий спосіб життя. Глобалізований світ неухильно і послідовно втрачає автентичність со-

ціальних суб'єктів й державних утворень, рухаючись до космополітичної безликовості. У середовищі деградованої ідентичності розвивається не тільки національно-етнічний субстрат держави, а й втрачаються імперативні основи ортодоксального християнства. Це відбувається насамперед тому, що людство схильне абсолютизувати розум й сублімувати егоїстично-споживацькі потреби. Панування раціоналізму передбачає створення комфортних умов для гріховного існування громадян, забезпечення реалізації їх плотських інстинктів. У цьому контексті Л. Шевцова слушно зауважує, що «посткомуністична ера, замість торжества лібералізму і готовності світу його прийняти, стала часом ідеологічного занепаду і морального релятивізму. Настала епоха втрати ідеологічної чіткості, розмивання норм і торжества безідейного прагматизму. Останній відчинив двері для інтеграції в Захід представників неліберального світу, які почали деформувати західну цивілізацію зсередини» [1, с. 3]. Потрібно додати, що цій деформації сприяє настання секулярної доби, яка розгортає свою активність з часів заміни теоцентризму приматом розуму. Відтоді релігія змінює свою роль: із моральної субстанції вона трансформується в кон'юнктуру структуру і стає знаряддям політичного маніпулювання.

Сучасна цивілізація технологізує усі сфери соціуму, звужує його духовні горизонти, руйнує цнотливість ортодоксального християнства, яке потребує не так популяризації й пропаганди, як інтелектуального й політико-правового захисту. Брутально зневажаючи етико-моральні й державно-правові субстанції, котрі є ціннісно-сисловою формою організації соціальної комунікації, людство прямує до трансцендентального вакууму та політичного хаосу. Зазначені тенденції обумовлюють необхідність аналізу впливу глобальних трансформацій соціальних реалій та людської свідомості на зміну автентичних цінностей християнства, що й визначає мету нашого дослідження. «Виходимо з того, що в сучасній техногенно й технократично цинічній цивілізації релігію можна розглядати як своєрідні бастион, форпост, ар'єргард і редут суспільної моралі й моральності людини. Адже на відміну від світського життя, де мораль підмінюється законами, які у своїй сутності, а ще більше, в юридичних інтерпретаціях можуть бути цинічними, релігійне життя передбачає шлях людини до Бога лише через мораль і совість. Поза мораллю і совістю дійти до Бога неможливо» [2, с. 317]. Відчутно послаблений бастион

моральності в посткомуністичному просторі. Це пов'язано з атеїстичним минулим радянської доби, де християнство використовувалося як віртуальний атрибут, зовнішній фасад за яким чинилося свавілля влади та імперська політика диктаторського режиму.

Очевидним фактом сьогодення став тотальний пресинг комп'ютерно-цифрових технологій на всі сфери суспільства. У результаті цього локалізуються моральні чесноти й прогресує світоглядна розбещеність. Зневага християнського вчення веде до торжества вульгарного цинізму. У погоні за багатством і комфортом людство не усвідомлює того, що джерелом всіх негараздів і страждань є розгул плотських інстинктів, дефіцит совісті, ігнорування духовності, поширення аморальних практик. «Наступ ринку, часто в нецивілізованих, диких, спотворених формах, призводить до певної трансформації усталених елементів духовності. Ринок потребує прагматизму, розрахунку, переважання логічного над інтуїтивним, сердечним. Це часто йде врозріз з традиційним способом життя і звичними християнськими нормами його регулювання. На наших очах формується новий тип віруючого. Зраціоналізований особі стають цілком непридатними ортодоксальні й немобільні форми вираження релігійності» [3, с. 210]. Фактично відбувається приватизація релігії на індивідуальному рівні. Кожна людина стає суверенною у виборі своїх релігійних уподобань, конфесійної приналежності, дотримання догматичної ортодоксальності. Наслідком цього процесу є така дихотомія: з одного боку, лібералізація релігійної ієрархії свідчить про розширення демократичного поля соціуму, а з іншого боку, християнство набуває дифузного характеру. У кінцевому результаті втрачається інституціональна функція й інтегративна місія християнства.

Цей апокаліптичний тренд рельєфно проявляється у трагічному розгортанні соціальних процесів вітчизняного політогенезу. Домінування тваринницьких інстинктів та егоїстичної меркантильності в середовищі української псевдоеліти призводить до створення одіозної системи кланово-олігархічного правління. Брутально грабуючи державу для власного збагачення, кримінальний олігархат доводить українську спільноту до стану дикого зубожіння, в якому людина змушена перейматися своїм біологічним виживанням, а не культивувати духовні цінності. Однак наявність на генетичному рівні християнської віри й потреби вільного життя мотивують наших громадян виходити на Майдан, щоб позбутися

диктаторської влади й утвердити демократичну форму правління. Архімандрит РПЦ К. Говорун зазначає: «Майдан у своїй ціннісній складовій значно переріс й – всі без винятку церкви... Лише в останні дні Майдану українські церкви почали підтягуватися до того рівня моральної свідомості та відповідальності, які продемонстрував Майдан. Від загальних закликів до ненасильства вони перейшли до того, аби справами та словами солідаризуватися з цінностями Майдану, усвідомивши спорідненість його принципів із християнськими. Майдану, який явив безліч прикладів альтруїзму, готовності до самопожертви, взаємодопомоги тощо, ... який має есхатологічні сподівання на відновлення гідності, що її Бог заکлав у людську природу» [4, с. 29]. Революція Гідності засвідчила, що українці в мирний спосіб, шляхетно, спираючись на християнський гуманізм, поважаючи права всіх соціальних верств і релігійних громад, виборюють свою свободу та європейський вектор розвитку.

Життя за християнськими чеснотами й демократичними стандартами ніколи не було легким. І сьогодні для українського народу Господь посилає випробування через засилля деградованої бюрократії, тотальну корупцію, свавілля авторитарної влади, хижацьку навалу путінської орди. Ці соціальні патології потрібно усувати різними засобами, мобілізувати людські й матеріальні ресурси, залучати міжнародну підтримку. Але найефективнішим засобом досягнення успіху в подоланні зла є апеляція до морально-духовного сумління громадян. Ми переконані, що злагода всередині країни і між державами має базуватися на засадах морально-етичної толерантності й християнської любові. Доки благодать Божа не вселиться у людські душі, доти соціальна конфронтація буде тривати. Усвідомлення відповідальності перед Богом за свої грішні вчинки і дії є запорукою подолання розбрату та забезпечення соціальної стабільності. Ортодоксальний християнин ніколи не візьме зброї проти свого брата, бо усвідомлює гріховність такого вчинку та відповідальність перед Богом. Тому поширення християнського гуманізму є найефективнішим шляхом врегулювання соціальних конфліктів й утвердження консолідованого буття нації.

Аналізуючи фундаменталізм і лібералізм в сучасному християнстві, О. Бучма стверджує, що «впродовж всієї історії людства релігія була тією універсальною, динамічною системою, що безпосередньо створювала і репродукувала ауру ціннісно-сміслового універсуму, слугувала джере-

лом духовного зростання та детермінантою видозмін держав, суспільств, культур, економік. Тому за умов глобалізації, яка кидає релігії новий виклик, стратегія конфесій і церков, як ліберальних, так і фундаменталістських, спрямована передусім на збереження і закріплення цієї функції релігії, поширення її дії на всі сфери людського буття (особистість, сім'ю, економіку, політику, виховання тощо); постання релігії в ролі каталізатора створення глобальної системи саморегулювання відносин людини з навколишнім середовищем, суспільства з природою, перетворення її в культиватора глобальної еволюції економічного, соціального та, особливо, духовного життя» [5, с. 85]. Об'єктивний аналіз соціальних реалій сьогодення показує, що християнський універсум не витримує конкуренції із нівелюючою глобалізацією. Інформаційні технології витісняють самодостатність людини як Божого творіння.

Щоб знаходитися в системі оптимальної рівноваги, динаміка глобалізованого світу потребує субстанційної константи, яка задає алгоритм поступу людської цивілізації та виступає мірилом її ефективності. Таку константу для європейської спільноти уособлює християнство. Воно постулює вічні істини добра, правди, любові, віри, гуманізму. За будь-якої епохи сакральні цінності християнства є наріжним каменем буття соціуму, а тому мають всіляко шануватися, культивуватися й захищатися. Особливого значення вічні істини християнства набувають в умовах кризового стану суспільства. Коли усталені соціальні інституції зруйновані, а нових ще не створено, критично важливо мати авторитетні субстанції та легітимні інституції, які консолідують національний організм. Такою субстанційною основою буття соціуму є ортодоксальне християнство. Треба підкреслити, що «ортодоксія (грец. – правильна думка) – тверда послідовність, прихильність до традицій, основ якогось вчення, світогляду, що повністю виключає навіть незначне відхилення. Ортодоксія в релігії – неухильне слідування традиційному вченню церкви. Поняття «ортодоксія» винило в християнстві в II ст. З появою перших ересей цей термін використовується як протиставлення іновір'ю» [6, с. 329]. Християнська ортодоксія (чиста віра) виражається в абсолютній відданості традиційним положенням вчення Церкви, що зафіксовані в канонізованих текстах Біблії і сформульовані у постановах соборів. Людина, що дотримується канонів ортодоксального християнства, розширює горизонти свого життя, яке існує не тільки у земному форматі,

а й у вічності. Усвідомлення цього відкриває нові сенси і перспективи для людської спільноти.

Православна церква вважає незмінними, абсолютно істинними і непогрішними всі догмати, що викладені в Нікео-Цареградському Символі віри. На відміну від католицької концепції «догматичного розвитку», що дозволяє коригувати й доповнювати віровчення новими догматами, і протестантизму, прихильники якого відмовляються від багатьох християнських догматів, православ'я вважає догми благочестям Христа, що закріплено у священному переданні і зберігається церквою у «непошкодженому» вигляді. Православний принцип стосовно віровчення проголошує: «завжди слідувати всезагальності, давності, згоді». Це означає, що благочестя непогрішно розкрито в соборних постановах, які церква не повинна переглядати і зобов'язана суворо охороняти. Постанови назавжди залишаються непорушною істиною, правилом віри. Визнаючи непохитність догмату, православна церква допускає можливість їх різного тлумачення (теологумен). Неухильно наслідуючи християнські канони, шануючи таїни, визнаючи ієрархічні принципи, православ'я не підтримує буквалізм, допускає помірковане оновлення. Зокрема, УПЦ КП використовує в богослужбовій практиці оновлену вербальну комунікацію. Архаїчну церковно-слов'янську мову замінено сучасною українською мовою.

Одночасно з розвитком науково-технічного прогресу, що детермінує інноваційні ресурси й удосконалює соціальний простір, відбувається накопичення потенціалу ворожнечі, агресії і бездуховності. Активізація тероризму, ісламського фундаменталізму, військові дії на сході України і ще багато локальних конфліктів мають безпосередній зв'язок з моральним релятивізмом, який настає через заперечення людиною Бога. Папа Римський Іоанн Павло II говорив, що люди створили цілу цивілізацію смерті – аборти, алкоголізм, наркотики, суїциди, автоназія. «Сучасна ситуація людини, – стверджує Іоанн Павло II, – виглядає насправді віддаленою від об'єктивних вимог морального порядку, вимог справедливості і ще більше соціальної любові... Центральний зміст... «панування» людини над видимим світом, яке довірене їй Творцем як завдання, полягає у першості етики над технікою, у приматі особи над речами, у відновленні вищості духу над матерією... Йдеться... не так про те, щоб «більше мати», але «більше бути». Направду існує дійсна,

видима небезпека, що людина при надмірному поступі в опануванні матеріального світу, випускає з рук вирішальні важелі управління і сими у різний спосіб підпорядковується йому і стає об'єктом багатогранної, хоча і часто непомітної маніпуляції через організацію суспільного життя, через систему виробництва, і через тиск засобів масової комунікації. Людина не може відмовитись від себе самої та від свого місця, призначеного їй у видимому світі. Вона не має права стати рабом речей, рабом економічних систем, рабом виробництва, рабом власних виробів» [7, с. 27–28]. Додамо – людині потрібно бути рабом Божим. Коли людина ігнорує Бога, не живе з ним у мирі, тоді вона детермінує гріховний егоїзм та чинить глобальне варварство.

В сучасну добу ортодоксальне християнство досягло критичної точки своєї еволюції. Світ прямує до постхристиянського формату існування. Потужними засобами пропаганди навіюються ілюзії антропоцентричної моделі секуляризованого буття. Спираючись на раціонально-логічну систему мислення, людство прагне удосконалювати свій етос, покращувати правові норми, гармонізувати політичну систему. При цьому забувається одвічна істина про те, що без сакральних координат християнства зроблені лише людськими зусиллями речі піддаються релятивізації. Людина створює для себе такий комфортний універсам існування, у якому не лишається місця для Бога, моральних чеснот, вічності. Занепад релігійно-духовних та морально-етичних цінностей веде до цивілізаційної кризи. Секулярна парадигма сучасної цивілізації стає альтернативою ортодоксальному християнству. Існує думка, що «на рівні індивідуальної свідомості секуляризація – це плюралізація та релятивізація цінностей і приватизація релігії. Внаслідок цих процесів, пояснює П. Бергер, релігія опиняється «в ситуації ринку»: монополізація релігії означає, що релігійна належність більше не може нав'язуватися зверху, оскільки відтепер стає добровільною (а отже, не гарантованою); тому релігійна традиція за таких обставин стає «товаром», який треба «продати» «споживачеві». Плюралізм залучає релігійні інститути до діяльності, обумовленої логікою ринкової економіки: релігійна традиція втрачає статус абсолютної істинності – тепер для того, щоб знайти їй ринок збуту, потрібно підлаштовувати її до вподобань «споживача» та певних «модних тенденцій» [8, с. 34–35]. З цього випливає, що саме технічний прогрес і ринкові відносини детермінують секулярний простір людської

цивілізації. В сучасній цивілізації створюється сегмент соціуму, який прагне бути незалежним не тільки від держави, а й від релігійного впливу. Секулярна парадигма проголошує релігію абстрактним явищем, що спотворює соціальні реалії, нівелює активну роль людини у перетворенні соціуму й огортає світ омофором священного.

Феномен секуляризації набуває активності в епоху постмодернізму, коли влада, держава, суспільство емансипуються від релігії. Всесвіт починає осмислюватися як система причинно-наслідкових зв'язків, а не творіння Боже. Відбувається послідовне нівелювання християнських атрибутів, очікування спасіння не від Господа, а намагання знайти його в наукових знаннях. Людина опускається у світ природного хаосу, а не підноситься до Божої досконалості й тому стає заручником тероризму, війн, екологічних катастроф. Християнські цінності втрачають статус невід'ємної складової способу життя людства, відбувається релятивізація домінуючих пріоритетів культури, девальвація ідейно-світоглядних переконань. Демократичні стандарти плюралізму підривають моноцентричні принципи християнства. Тому постмодерний світ відкритий до антропогенних впливів неадекватних осіб, у ньому домінують хаотичні й спонтанні тенденції та бракує імперативу стабільності. Альтернативою ортодоксальному християнству є феномен «дифузного християнства», яке під впливом інформаційного пресингу втрачає маркери традиційної релігійної ідентичності. Існують богословські рефлексії, які сучасні релігійні трансформації позначають терміном «антихристиянство». Ці твердження базуються на тому, що для багатьох людей релігія постає як система іміджевих ритуалів, а не світоглядних переконань. Громадяни з такими життєвими принципами навряд чи здатні відмовлятися від матеріального благополуччя заради дотримання ортодоксальних канонів християнства.

Докорінні трансформації глобалізованого світу зачіпають також й інститут Церкви, яка дистанціюється від ортодоксальної сакральності й тяжіє до комерційно-споживацького формату. Церковні інституції набувають ознак субкультурних феноменів, які мають свої школи, академії, видавництва, телеканали тощо. Релятивізується церковно-обрядова практика та конфесійна належність. Підростає покоління громадян, які замість відвідання храмів активно користуються віртуальними засобами релігійної комунікації. Реальністю стає феномен «електронної

церкви», яка індивідуалізує сектор релігійної комунікації. Набувши поширення навіть така абсурдна річ, як сповіді через Інтернет. Про радикальну трансформацію ортодоксального християнства свідчить суттєве зміщення ціннісних пріоритетів: замість покаяння і спасіння домінує добробут і щастя. Сьогодні релігійна площина, особливо у протестантизмі, обтяжена меркантильною свідомістю. Керуючись нею, людина вибирає конфесійну приналежність не за істинністю та святістю релігії, а за симпатіями до зовнішніх атрибутів та переслідуючи корисливі цілі. Характерна ознака релятивізму: ототожнення сакральної книги Біблії не зі святим письмом, а з культурно-історичною пам'яткою. У глобалізованому світі новою формою антирелігії є матеріальний добробут та перманентне угамування плотських інстинктів. При цьому змалечку людину виховують жити комфортно і радісно, а не прищеплюють вміння долати випробування й спокуси нашої розбещеної епохи.

Динаміка цивілізаційного поступу неодмінно передбачає трансформацію всіх сфер соціуму включно з релігійною. Однак ексклюзивною місією християнської релігії є забезпечення суспільного організму апріорі сталими величинами духовності, любові, моральності. Ці величини приречені на статичну форму буття за будь-яких обставин. Їх дефіцит напряду корелюється з дефіцитом людяності і злагоди. Трагічною обставиною нинішньої цивілізації є те, що ортодоксальне християнство втратило свою місію носія моральних цінностей, духовного авторитету й світоглядного імперативу. Доктор філософських наук А. Колодінний з цього приводу пише так: «Якщо традиційне християнство відіграло важливу соціальну функцію у збереженні моральних цінностей, то постмодерн відбирає у кожного право на будь-які духовні, в тому числі й моральні засади життя. Моральні стандарти, утверджені традиційним християнством на основі Декалогу і Заповідей Блаженства Ісуса Христа, віднесені тепер до особистих переваг, бо ж їх не можна оцінити об'єктивно, на істинність. Постійно пропаговані засобами масової інформації по суті аморальні форми поведінки від частого їх повторення стають якоюсь нормою життя, а відтак в чомусь вже сприйнятими» [9, с. 30]. Отже, у добу постмодернізму вже ніщо не може бути святим, ортодоксальним і виступати універсальним критерієм людського буття.

Під впливом інформаційної пропаганди релятивними стають навіть такі трансцендентальні імперативи, як віра, духовність, мораль. Політичний плюралізм, як стрижень демократії, передбачає, що кожна особа має право жити за власною істиною і правдою. За цих умов християнство втрачає монополію на істину, яка набуває множинних конотацій. Тому людина має створювати і плекати християнські чесноти всередині себе як моральну парадигму життя, на основі якої виховується повага й пошана прав і свобод інших громадян, акумулюється потенціал для розвитку демократії. Щоб переконливо аргументувати цю тезу, дозволимо розгорнуту цитату класика політичної науки А. де Токвіля. Ґрунтовно вивчаючи феномен демократії в Америці, він констатує те, що «ревні християни, чії душі полюбують підкріплювати релігійну віру істинами потойбічного життя, безперечно, з гарячим запалом підтримують ідею людської свободи як джерела будь-якої моральної величі. Християнство, яке проголосило рівність перед Богом, не повинно перешкоджати бачити рівність усіх перед законом. Однак за дивним збігом обставин релігія подеколи перебуває в союзі з тими силами, що їх поборює демократія, і тому релігії часто доводиться відкидати милу їй серцю рівність і проклинати свободу, як свого ворога, тимчасом як, узявши її за руку, вона могла б благословити цю рівність у всіх її прагненнях. Поряд з такими побожними людьми я бачу інших, погляди яких спрямовані не стільки до неба, скільки до землі. Це поборники свободи, вони відстоюють її не тільки тому, що бачать у ній джерело найвищої людської шляхетності й доблесті, а особливо тому, що розглядають її як засіб здобуття максимальних вигод. Вони щиро бажають допомогти їй утвердити свою владу для того, аби люди скуштували її добра. Я вважаю, що цим останнім слід було б мерщій звернутися по допомогу до релігії, бо вони мусять знати, що царства свободи не можна домогтися без панування моральних засад, так само, як не можна зробити високоморальним суспільство без віри» [10, с. 29]. Яскравим прикладом союзу релігії з одіозним диктаторським режимом є путінська Росія. Її псевдохристиянство знаходиться на службі імперських амбіцій деспотичної влади і тому втрачає свої морально-етичні конотації, дискредитує себе як сакральну субстанцію.

Інша тенденція постмодерної доби, що дискредитує шляхетну місію ортодоксального християнства – це зловживання його ціннісно-смысловими конотаціями у публічній риторичі одіозними політичними

силами. Штучне використання сакральних імперативів не приносить бажаних дивідендів. Натомість християнська парадигма має бути ключовою засадою національної ідеї української держави. Спираючись на християнські чесноти, національна ідея набуває універсального характеру й спроможна згуртувати народ у статусі соборної держави. Сьогодні український народ переживає піднесення пасіонарності й акматичне прагнення утвердити свою національно-політичну суб'єктність. Успіх неодмінно прийде у тому разі, якщо відбудеться синергія християнського етосу, патріотичного сумління й громадянської жертвовності. Така синергія є могутньою зброєю, у якій артикулюються підстави національної єдності. Християнська теософія і генеровані нею цінності є імперативним підґрунтям ствердження європейського формату української державності.

Спираючись на сказане вище, можна зробити висновок про те, що ключовим трендом модерного політогенезу є емансипація суспільства від сакральних імперативів. Це створює умови для активізації процесу дехристиянізації сучасної цивілізації, наслідком чого є поширення морально-етичного й духовно-сакрального релятивізму, панування матеріально-еґоїстичного способу життя. Існує аксіома, що без моральних засад суспільство атомізується, розпадається на безліч антагоністичних кланів та численних неадекватних осіб. У цьому ареалі створюється велика кількість християнських конфесій, які не спираються на усталені релігійні традиції, канони й не обтяжені моральними принципами. Християнська духовність стає фрагментарною, втрачає свою синкретичність і сакральність. На полі релігійних комунікацій України звужується ареал традиційних вірувань, що релятивізує національний дух. Ортодоксальне християнство не тільки локалізує свій авторитет, а й нівелюється як духовно-трансцендентальна й моральна підсистема суспільства. Рельєфною ознакою кризи ортодоксального християнства є деградація його консолідуючого потенціалу, месіанського служіння. Під впливом цих процесів формується нова парадигма неохристиянства, яка суттєво лібералізує ієрархію істинного вчення й поціновує раціональні аргументи, а не ортодоксальні константи. Теологію святості замінено теологією популізму, тобто замість гріха, каяття і спасіння навіюється благополуччя, успіх і достаток. Сакральні атрибути переміщуються у

сферу ефектності і добробуту. Глобалізацію у духовному сенсі можна назвати новим Середньовіччям. Щоб зберегти свій авторитет і впливовість, ортодоксальне християнство має знайти механізми адаптації до агресивних викликів сучасної цивілізації. А значить, ця тема має бути подальшим об'єктом наукових досліджень.

1. Шевцова Л. Між заходом і світанком, або Чи є надія на відродження ліберального світопорядку? / Л. Шевцова // День. — 2016. — № 238-240, 28–30 груд. — С. 3.
2. Рябченко В. І. Світоглядно-методологічні засади формування й використання понятійно-термінологічного апарату в науковій, освітній та суспільно-практичній діяльності : монографія / В. І. Рябченко. — К. : Фітосоціоцентр, 2011. — 468 с.
3. Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах : монографія / А. М. Колодний. — Львів : СПОЛОМ, 2005. — 336 с.
4. Говорун К. Український Майдан, який зібрався «заради Європи», переріс саму Європу та її політиків / К. Говорун // Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / Українська асоціація релігієзнавців ; за заг. ред. д. філос. н. Филипович Л. О. і канд. філос. н. Горкуші О. В. — К. : Самміт-Книга, 2014. — С. 28–30.
5. Бучма О. Фундаменталізм і лібералізм в сучасному християнстві / О. Бучма // Християнство доби постмодерну : колективна монографія. — К., 2005 — С. 69–86.
6. Християнство : словарь / под общ. ред. Л. Н. Митрохина и др. — М. : Республика, 1994. — 559 с.
7. Екологічне вчення Церкви. Папа Іван Павло II на тему створіння та екології. — Івано-Франківськ, 2006. — 99 с.
8. Луц У. Феномен секуляризації: наближення до трансцендентного : монографія / У. Луц. — Львів : Літопис, 2016. — 240 с.
9. Колодний А. Премодерн, модерн і постмодерн в контексті історії християнства / А. Колодний // Християнство доби постмодерну : колективна монографія. — К., 2005. — С. 5–32.
10. Токвіль Алексіс, де. Про демократію в Америці : у 2 т. / Алексіс де Токвіль ; перекл. з франц. Григорія Філіпчука та Михайла Москаленка ; передм. Андре Жардена. — К. : Всесвіт, 1999. — 590 с.